

Keuzevak – Het laboratorium in je hoofd – Eindopdracht

Gertjan Vis, 2079972

Neem een hoofdstuk uit het boek *Het laboratorium in je hoofd*, geschreven door Sebastien Valkenberg, en werk dit uit. Waar gaat het hoofdstuk over en in hoeverre heeft het betrekking op mijn eigen beroep, de journalistiek? Ik heb gekozen voor hoofdstuk twaalf *Anders blijft ethiek tandeloos* en hoofdstuk veertien *Ik word waargenomen dus ik besta*.

1. *Anders blijft ethiek tandeloos*

Voetbal

Wanneer is het genoeg geweest? Hoofdstuk twaalf gaat over ethiek. Valkenberg formuleert ethiek als ‘de filosofische discipline die zich bezighoudt met hoe de mens hoort te handelen’. Ethiek is iets wat in de praktijk moet worden gebruikt. Op zichzelf staand is het ‘tandeloos’. Het vermogen tot oordelen is belangrijk in de ethiek. Een bijzondere situatie moet onder een algemene noemer worden gebracht die voor mensen geldt.

Ethiek leidt soms tot heftige reacties. Daarmee wordt niet bedoeld dat de regels die de ethiek hanteert ter discussie staan, maar wel de manier waarop de regels worden geïnterpreteerd. Dan barst de discussie los. Bijvoorbeeld elke zondagavond bij *Studio Voetbal*, waar de zelfbenoemde voetbalkenners zich een uur lang kunnen uitleven over allerlei situaties van dat voetbalweekend. Was het wel of geen strafschoep, wel of geen rode kaart, wel of geen overtreding? Buitenspel of niet? Het oordeelsvermogen van de scheidsrechter wordt vaak betwifteld.

Hoe werkt ethiek?

Dat oordeelsvermogen is belangrijk. Met dit vermogen gaan we op zoek naar het antwoord op de vraag wanneer het genoeg is geweest, en men met ethiek aan de slag gaat. Oordelen is het maken van een overgang van een kwantitatieve naar een kwalitatieve onderscheiding. Valkenberg noemt dit een filosofisch probleem, het is een beetje vaag. Als voorbeeld noemt hij een mishandelde vrouw, die na een aantal klappen (een kwantitatieve onderscheiding) oordeelt dat haar man een bruto (een kwalitatieve onderscheiding) is. De vraag is alleen waar die grens ligt. Waar is de overgang tussen een kwantitatieve onderscheiding naar een kwalitatieve onderscheiding? Wanneer is het genoeg?

Erwten

David Hume heeft zich in zijn boek *Treatise of Human Nature* (1739) gebogen over de vraag wanneer het genoeg is geweest. Dit is gebruikt door Patricia de Martelaere, een Vlaamse filosofe. De overgang van de kwantitatieve naar een kwalitatieve onderscheiding legt zij uit aan de hand van het probleem van de hoop of het probleem van het criterium. Zij vraagt zich af wanneer de zekerheid overgaat in waarschijnlijkheid, waar ligt die grens? Het probleem van de hoop gaat bijvoorbeeld over erwten. Eén

erwt maakt nog geen hoop erwten, een paar erwten bij elkaar ook niet. Maar we kunnen ons afvragen waar die grens ligt, wanneer hebben we genoeg erwten om het een hoop erwten te noemen?

Richard Dawkins legt ons het probleem van het criterium uit in zijn essay *Gaps in the mind*. Daarin wordt gesteld dat de mensheid de verheven status van de mens zondermeer aanneemt. Mensen verschillen wezenlijk van dieren. Dit is een kwalitatief oordeel. Het verschil in rangorde is een *soortistische* aanname. Eigenlijk is het discriminatie als we zeggen dat de waarde van een leven van een mens hoger is dan dat van een dier. Deze deling wordt door de mensen zelf gemaakt, maar bestaat niet in de natuur. In feite is de mens maar een tak in de evolutieboom, verwant aan de gorilla. Dawkins stelt dat de mens geneigd is om de wereld in categorieën in te delen, terwijl in werkelijkheid de wereld helemaal niet zo verdeeld is. Daarom pleit hij ervoor om het probleem van de hoop (denk aan de erwten) te negeren. We willen de werkelijkheid weten, waarom zouden we er over oordelen?

Lijdzaam

Met bovenstaande benadering kunnen we volgens Valkenberg in de meeste beroepen zonder problemen werken. De benadering van Dawkins is een economische benadering. Hierbij hoeven we geen oordeel te maken, alleen de werkelijkheid doet ertoe. Toch zal dit niet werken in de ethiek, als we proberen om richting aan ons leven te geven.

Dat brengt ons terug bij de mishandelde vrouw. Als zij haar probleem niet categorisch indeelt, zal ze nooit een besluit kunnen nemen over de vraag wanneer het genoeg is geweest. Dat omslagpunt blijft ze voor zich uitschuiven. Als ze Dawkins kwantitatieve benadering erbij pakt, door bijvoorbeeld het aantal mishandelingen te tellen, verliest ze haar autonomie. In feite legt ze dan haar lot in de vuisten van haar man. Als ze zegt 'nog een keer en dan is het genoeg', verliest ze de controle. Haar man beslist dan en de vrouw wacht lijdzaam af op wat komen gaat. In deze situatie gooien we Dawkins overboord. Wat zij nodig heeft is een kwalitatief oordeel over haar man: hij is een beest, het is genoeg geweest. Hierbij zijn we weer terug bij de hoop erwten. Zij moet voor zichzelf stellen na hoeveel klappen het genoeg is geweest. Hoeveel erwten maakt een hoop?

Politiek

Volgens Valkenberg leidt zo een economische houding ten opzichte van de werkelijkheid tot een houding van lijdzaam toekijken, zoals in de politiek. Het idee daar is vaak dat alles met geld is op te lossen. Door het Centraal Bureau voor de Statistiek wordt Nederland in allerlei facetten kwantitatief in kaart gebracht. Als op een bepaald terrein deze cijfers tegenvallen is het antwoord vanuit de politiek vaak geld. Maar door gevolgen te compenseren met geld worden de werkelijke problemen gemaskeerd. De onderliggende structuur is fout en daar moet wat aan worden veranderd. Maar door de kwantitatieve houding gebeurt dit dus niet. Een recent voorbeeld is de twintig miljard euro die in de Nederlandse financiële sector wordt gepompt. Wordt hier het onderliggende probleem gemaskeerd, of is dit de werkelijke oplossing voor de kredietcrisis?

Dawkins advies om het probleem van de hoop erwten te negeren leidt volgens Valkenberg dus tot gevaarlijke consequenties. Dawkins redenering is incompleet en daarmee dubieus, omdat de redenering lijkt te zeggen dat kwalitatieve verschillen er niet toe doen. Als er alleen maar kwantitatief onderscheid is, wordt het moeilijk om iets te benoemen.

Dat er alleen kwantitatieve onderscheidingen zijn is tegenwoordig gemeengoed. Overkoepelende theorieën om de wereld om ons heen te verklaren bestaan niet meer. Iedereen heeft zijn eigen verhaal, stelt de Franse filosoof Jean-François Lyotard in zijn boek *La Condition postmoderne* (1979). Er is geen groot verhaal meer dat de boventoon voert om de wereld om ons heen te verklaren. Er zijn allemaal kleine verhalen, naast elkaar. We zijn bang om een verhaal boven de ander te stellen. Het postmodernisme benadrukt het belang van het kwantitatieve verschil. Er zijn verschillen, maar die zijn vaag.

In het postmodernisme is het moeilijk om een kwalitatief verschil aan te brengen. De mishandelde vrouw bijvoorbeeld moet haar man als een bruto omschrijven. Maar dit zal haar nooit lukken als ze de moderne kwantitatieve verschillen hanteert en bedenkt dat het gedrag van haar man één van de vele soorten gedrag is. En daarmee is het moeilijk voor haar om over dat gedrag te oordelen. Want in het postmodernisme hebben we de status niet om hierover te oordelen.

Samenvattend

De titel *Anders blijft ethiek tadeloos* geeft aan waarom de postmoderne gedachte van kwantitatieve verschillen desastreus zijn voor de ethiek. Ethiek moet in de praktijk worden gebruikt. Hierbij is het vermogen tot oordelen belangrijk. Hiermee gaan we op zoek naar het antwoord op de vraag wanneer het genoeg is geweest. Oordelen is het maken van een overgang van kwantitatieve naar een kwalitatieve onderscheiding.

En daar zit het probleem. In de tekst wordt geconstateerd dat de kwalitatieve onderscheiding tegenwoordig lijkt te verdwijnen ten opzichte van de kwantitatieve onderscheiding. Tegenwoordig zijn er geen 'Grote Verhalen' (denk aan religie) meer om de wereld om ons heen te verklaren. Het zijn kleine verhalen die naast elkaar bestaan en niemand heeft de status om hier over te oordelen en een verhaal boven een ander verhaal te plaatsen. Hierdoor wordt oordelen moeilijk. De ethiek is dus gebaat bij een goedwerkend oordeelsvermogen, maar dat moet wel mogelijk zijn.

Journalistiek

Het probleem geschetst in dit hoofdstuk is ook terug te vinden in de hedendaagse journalistiek. De hoop erwten, de tadeloze ethiek, is te plaatsen in de aard van de berichtgeving.

Men neme een oorlog. Journalisten komen daar op af en ze maken verslagen van de gebeurtenissen aldaar. De berichten kunnen vol staan met kwantitatieve gegevens, het aantal doden en gewonden, verwoeste dorpen en het gebied dat is ingenomen door een van de partijen. Dit is wat je vaak in de media terug vindt, de stand van zaken. Maar als journalist zijnde moet op dit punt eigenlijk een omslag

worden gemaakt. Een oorlog is ontstaan uit bepaalde motieven, belangen van bepaalde partijen. De journalist moet hier achter zien te komen, de oorlog moet duiding krijgen. Waarom is er een oorlog, wat is het doel van de strijdende partijen, waarom nu, waarom hier? De oorlog vormt zich dan in kwalitatieve termen, de nieuwsconsument kan hier beginnen met het vormen van een oordeel over de oorlog. Pas als deze omslag is gemaakt kan men een ethische overweging maken.

Dit is lastig. Een journalist in een oorlogsgebied heeft te maken met sentiment en situatie ter plekke. Hoe komt hij aan zijn informatie? Is dit gekleurde informatie, wordt hij gemanipuleerd? Wellicht is het makkelijker om informatie te krijgen van partij A, dan van partij B en is de aandacht hierdoor onevenredig. Groeit er hierdoor misschien onbewust sympathie voor een bepaalde partij? Heeft een van de partijen al een historische stempel van 'goed' of 'slecht'? De journalist streeft objectiviteit na, maar zoals ik al schets, dit is zeer lastig. Volledige objectiviteit is niet te bereiken, altijd handelt men vanuit bepaalde denkbeelden en hierdoor ontstane vooroordelen.

Wat is nieuws?

Nieuws wordt soms zelfs beoordeeld op kwantitatieve termen. Een 'dode man in Brabant' is qua nieuwswaarde 'te klein' om te melden voor een landelijke nieuwszender. De regionale zender meldt het wel. Maar als het vijf doden zijn, laten we zeggen een heel gezin, dan komt ook de landelijke nieuwszender op deze gruwelijke gebeurtenis af. Hier wordt het aantal doden, een kwantitatieve term, gebruikt om te bepalen wat wel of geen nieuws is. Elke dag gebeuren er in de wereld ongelukken, bomaanslagen en ander leed waarbij meerdere doden vallen, maar veel van deze gebeurtenissen halen het nieuws niet. Wat wij krijgen is een gefilterd beeld, en het oordelen op kwantitatieve termen, is één van de filters.

Overigens, als de 'dode man in Brabant' een Bekende Nederlander is, iemand met macht en status, iemand die gezien wordt, dan is het voorpaginanieuws. Ook voor de landelijke nieuwsmedia. Dit fenomeen zal ik in het volgende hoofdstuk verder uitwerken.

Omslag

Pas als de omslag wordt gemaakt van kwantitatieve termen naar kwalitatieve termen kan men oordelen, pas dan kan men een ethische afweging maken en deze in de praktijk gebruiken. De journalist speelt hier een rol in. De journalist kan de schakel zijn die de kwantitatieve berichten omzet in kwalitatieve duiding. De kijker, lezer en luisteraar heeft hier baar bij. Hij kan oordelen. Dit is voor de journalist een lastig proces, dansend op een koord, strevend naar objectiviteit. Kwantitatieve termen vertalen naar een helder en duidelijk verhaal voor de nieuwsconsument. Niet alleen de cijfers tellen, de achtergronden van een nieuwsverhaal zijn niet minder belangrijk. Als men die kan aanwijzen, kan een verhaal worden begrepen. Dan kan men een oordeel vellen. En als de betrokkenen het achterliggende verhaal begrijpen, kunnen zij ook op zoek naar een eventuele oplossing.

2. Ik word waargenomen dus ik besta

Afval

Met een bijzondere ervaring van een achtjarige Sebastien Valkenberg begint hoofdstuk veertien van *Het laboratorium in je hoofd*. Tijdens een dagje Amsterdam met zijn oma en opa ziet hij voor het eerst in zijn leven een dakloze. De jonge Valkenberg raakt verontwaardigd door het gedrag van de zwerver. Graaiend door de afvalbak eet de dakloze op wat eetbaar is en gooit weg wat volgens hem onbruikbaar is. Dit gebeurt achteloos, alsof het hem niets, maar dan ook niets kan schelen wat de wereld van hem denkt.

Valkenberg betoogt dat de mensen die leven in het afvalputje van de wereld, de zwervers en daklozen, volstrekt onverschillig in de wereld staan. Als jongentje in Amsterdam zag hij daar een glimp van, maar hij ziet dit bevestigd in het boek *Down and Out in London and Paris* van schrijver George Orwell (bekend van *Animal Farm* & 1984). De schrijver leefde voordat hij zijn bekende boeken schreef in diepe armoede in de goten van de wereldsteden Londen en Parijs. Opvallend is dat Orwell zelf voor dit leven lijkt te kiezen, met opzet beweegt de schrijver zich in de onderlaag van de maatschappij. Door deze ervaring komt Orwell tot de conclusie dat armoede meer is dan verveling en nijpende honger. Je piekert namelijk ook minder, door weinig te bezitten kan de wereld je verder niet zoveel schelen. Je hebt niets en kunt daarom ook niets verliezen

Onzichtbaar

Valkenberg zegt dat deze verklaring aangevuld kan worden. Filosofen hebben vaak over het goede leven nagedacht, maar de toestand die daaraan voorafgaat, 'het naakte overleven', is nog niet vaak belicht door filosofen. Thomas Hobbes beschrijft in zijn boek *Leviathan* (1651) de natuurtoestand: '*Het menselijke bestaan is eenzaam, armoedig, afstotelijk, beestachtig en kort*'. Dit klinkt niet aantrekkelijk en moet dus ook zo snel mogelijk worden verlaten.

John Adams, *founding father* en tweede president van de Verenigde Staten schrijft in zijn boek *Discourses on Davila* (1790) wat het betekent om arm te zijn:

'Hij heeft de indruk dat hij rondtast in het donker, en voor anderen onzichtbaar is. De mensheid ziet hem niet staan. Zonder dat er acht op hem wordt geslagen zwerft hij rond. Te midden van de menigte, in de kerk, op de markt [...] is hij net zo onzichtbaar als in een zolder of een kelder. Hij wordt niet veroordeeld, afgekeurd of terechtgewezen; hij wordt alleen maar niet gezien'.

Onrechtvaardigheid

Filosoof Hannah Arendt vindt dit juist de verlossende kant van armoede. De zwerver wordt niet opgemerkt, niet gezien en is daarom volstrekt onverschillig ten opzichte van de wereld. Het maakt namelijk niet uit of de dakloze er wel of niet is, hij wordt toch niet gezien.

Armoede roept volgens Arendt een gevoel van onrechtvaardigheid op. *'de vloek van armoede bestaat eerder uit anonimiteit dan uit gebrek.'* In de huidige samenleving is het taboe om geen bezittingen te hebben, het wordt zelfs gezien als onrechtvaardig. Maar het niets bezitten is nog niet eens het ergste. Dat is slechts de materiële kant. De echte tragiek is de anonimiteit van de arme. Dat hij niet gezien wordt is een tragisch lot wat de arme mens treft.

Maar heeft dat dan geen voordelen? Het niet worden gezien betekent wellicht ook dat de arme met rust wordt gelaten, dat hij niet wordt bespot. Adam Smith vindt van niet. In zijn boek *The Theory of Moral Sentiments* schrijft hij dat mensen eerder meevoelen met plezier dan met verdriet van anderen. Mensen willen een zwerver niet zien staan, negeren de dakloze. De arme voelt zich hierdoor buiten het zicht van de mensen geplaatst. Smith schrijft *'voelen dat we niet worden opgemerkt doet noodzakelijkerwijs de aangenaamste hoop verdampen en stelt de vurigste wens van de menselijke natuur teleur.'* Volgens Smith tast anonimiteit ons aan in ons bestaan. Het is ondragelijk om niet door anderen te worden gezien.

Zien en gezien worden

Dat gezien worden en het bestaan nauw met elkaar verbonden zijn werd voor het eerst geformuleerd door de filosoof George Berkeley. *'Esse est percipi'* (zijn is waargenomen worden) schrijft hij in *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* (1710).

Wat we moeten loslaten is het verschil tussen dingen en de ideeën die we over die dingen hebben. Berkeley erkent alleen het bestaan van datgene wat waarneembaar is. Materie zelf doet er niet toe, vindt Berkeley. Bestaan is volgens hem dus hetzelfde als waargenomen worden. Dit is een radicale vorm van empirisme (kennis komt voort uit de ervaring). Los van de menselijke geest bezit niets ook maar een enkele kwaliteit. Volgens Valkenberg is 'zijn is waargenomen worden' een waarheid die iets zegt over de mens als sociaal wezen. Het impliceert de beangstigende gedachte dat de mens ophoudt te bestaan als hij niet langer wordt gezien. Dit is dus precies de toestand waarin de dakloze zich bevindt.

A4-tje

Nee, daklozen zien we niet graag. Hoe hardnekkig ze soms ook zijn, negeren is een optie. Sommige mensen zien we juist heel graag. Volgens Smith kun je dit indelen. Als we een lijn tekenen op een blanco vel papier, plaatsen we de zwerver aan het ene uiteinde en de koning aan de andere zijde van de lijn. De koning heeft status. En deze status maakt dat hij gezien wordt. Mensen interesseren zich voor hem en halen soms de gekste dingen uit om de koning te kunnen zien. De koning is de lieveling van het publiek, hij staat aan de top. De zwerver bungelt aan de achterzijde van onze lijn op het vel papier. Smith zegt daarom dat *'alleen tegenlagen van de koningen geschikte onderwerpen bieden voor de tragedie'*. Tijdens theatertragedies wordt de hoofdrol dan ook vaak vertolkt door een koning. Het publiek is verontwaardigd als de publiekslieveling, de koning, iets overkomt. De persoon die dit op zijn geweten heeft wordt dan ook afgeschilderd als een genadeloos monster.

We keren terug naar ons vel papier met de getekende lijn. Aan de ene zijde de zwerver, aan de andere zijde de koning. In het midden van de lijn mogen we ons zelf plaatsen, de gemiddelde burger. We hebben geen groot publiek, mensen verdringen zich niet om ons te kunnen zien, maar roemloos zijn we ook niet. We hebben mensen om ons heen. In tegenstelling tot de armoedzaaiers; ze bezitten niets, worden niet gezien en zijn tragisch.

Schrijver Orwell noemt deze gedachte juist bevrijdend, hij had niets te verliezen. Als je niet meer gezien wordt, behoor je ook niet meer tot de wereld.

Samenvattend

Armoedzaaiers kunnen volstrekt onverschillig ten opzichte van de wereld staan omdat ze zich buiten het zich van de mensheid geplaatst voelen. Ze worden genegeerd. Mensen zien liever het plezier dan het verdriet van mensen. De anonimiteit van de armoede wordt door Arendt als de echte tragiek gezien. Wel ziet ze de verlossende kant, een arme kan volstrekt onverschillig zijn omdat hij toch niet wordt gezien.

Bestaan en waargenomen worden is volgens de filosoof Berkeley met elkaar verbonden. Valkenberg plaatst dit in het perspectief van de mens als 'sociaal wezen'.

Journalistiek

Als ik kijk naar de journalistiek kan ik de gedachte uit dit hoofdstuk plaatsen. Het nieuws is vaak datgene wat te maken heeft met mensen die worden gezien. Mensen die status en macht hebben. Het verhaal van de armoedzaaier is zelden terug te vinden in het nieuws.

Journalisten hebben de neiging om zich te laten leiden door de verhalen van de mensen met macht in Nederland, in de wereld. De agenda van de mensen met status in de wereld heeft een grote invloed op het nieuws. Zij worden gezien, zij doen ertoe. De armoedzaaier die zijn maaltijd bijeengraait uit een afvalbak is tragisch, maar hij wordt niet gezien. Bestaat hij wel? Jawel, fysiek gezien bestaat hij, maar graag negeren we de arme. De arme voelt zich buiten het zicht geplaatst van de maatschappij en wordt volstrekt onverschillig. Ook het verhaal van de arme spreekt de mens wellicht minder aan dan het verhaal van een succesvol persoon. We identificeren ons liever met succes, dan met mislukking en armoede.

Criteria

Een factor die een rol speelt is de bereikbaarheid van de nieuwsbron. Een arme is onverschillig ten opzichte van de wereld en moet echt worden opgezocht, dit kost moeite. Een mens met status toont dit graag, het kost minder moeite om hem te benaderen. Bij wijze van spreken blijft de mens met status vanzelf in de publiciteit. Als ik de criteria van nieuws opzoek in mijn *Basisboek Journalistiek* lees ik het criterium *bekendheid: namen maken nieuws en lezers zijn daarin geïnteresseerd. In ieder geval worden ze verondersteld daarin geïnteresseerd te zijn.* (Kussendrager & Van der Lucht (2002), *Basisboek Journalistiek*. blz. 125).

Deze criteria worden als leidraad gegeven voor de journalist om te herkennen wat nieuws is. Er wordt al vanuit gegaan dat de mens geïnteresseerd is in 'namen'. Bekende namen om precies te zijn. De mensen met een bepaalde status worden hier bedoeld. De zwervende dronkenlap met de fles goedkope wijn onder de brug maakt geen nieuws. Hij is tragisch, wordt niet gezien, we negeren hem, hij bestaat niet. En als hij in het nieuws komt wordt het wellicht geplaatst onder de noemer overlast. Als er ergens een opvangtehuis wordt gebouwd komt de buurt in opstand. De zwerver wordt gezien als ongewenst object.

Daklozen

In Tilburg lopen ook een aantal daklozen, ik zie vaak dezelfde gezichten rondstruinen. Ik zie ze, maar negeer ze toch op een bepaalde manier, wil dan niet in aanraking komen met hun tragiek. Als ik via Utrecht Centraal reis zie ik vaak 's avonds laat op perron 15 (trein richting Den Bosch) ook een zwerver. Hij bedelt om geld 'om de nacht in het opvangtehuis te kunnen betalen'. Zijn verhaal heb ik wel eens aangehoord. Het is een jonge man, met een beleefd verhaal. Maar na een tweede en derde ontmoeting wordt het anders. Dan werkt zijn verhaal niet meer. Hij is tragisch, het lukt hem niet om aan de onderste laag van de maatschappij te ontsnappen. Bewust of onbewust? Is hij volstrekt onverschillig ten opzichte van de wereld? Laatst zag ik hem weer opdoemen in mijn ooghoek, hij sprak enkele mensen aan. Ik betrapte mijzelf erop dat ik me extra diep over mijn tijdschrift boog. Hij liep langs.

Wat mij altijd opvalt bij daklozen is dat ze vaak ook totaal niets van je verwachten als ze je aanschieten voor wat geld. Als je 'nee' zegt verandert de uitdrukking op hun gezicht niet, ze blijven onverschillig. Ze geven er niets om, proberen het bij de volgende voorbijganger weer. Zo vaak zijn ze afgewezen, op een bepaalde manier afgestompt. Volstrekt onverschillig ten opzichte van mij, een achteloze voorbijganger. Een object om aan wat geld te komen. Volstrekt onverschillig ten opzichte van de wereld.